

TIETOA ÄÄNNESYMBOLIIKASTA

Sound symbolism. Toim. Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala. Cambridge University Press, Cambridge 1994. 373 s. ISBN 0-521-45219-8.

Merkityksen arbitraarisuus vs. motivoitavuus on kielitieteessä vanha keskustelunaihe. 1900-luvun keskustelussa on painotettu useimmiten Saussureen vedoten merkityksen arbitraarisuutta, ts. on pidetty selvänä, että kielellisen merkin ja reaali maailman tarkoitteiden välinen yhteys on sopimuksenvarainen, ei luonnollinen (so. perusteltavissa) muuta kuin täysin satunnaisesti. Esimerkiksi sellaista sanastoa, jossa jollain tasolla kuvastuu sanojen tarkoitteiden ominaisuudet, on pidetty määrältään vähäisenä ja kuvauskohteena triviaalina. On myös ajateltu, että motivoituvan sanaston kuvaus ei anna kielestä oleellista tietoa. Asenteesta antaa hyvän esimerkin seuraava Jackendoff-sitaatti: »I don't think anyone nowadays would claim that such unsystematic examples undermine the essential independence of phonology from semantics» (1996: 98).

Syntaksissa tätä ajattelutapaa korjattiin jo 1980-luvulla (ks. esim. Haiman 1985) ja mm. kognitiivisen syntaksin alalla on yhä enemmän kiinnitetty huomiota mallin ja (lause)rakenteen vastaavuuksiin (ks. Itkonen 1994). Yhtenä kannustimena on ollut

kielitypologia, koska rakenteeltaan erilaisien kielten kuvauksessa on toistuvasti jouduttu ongelmiin, jos on oletettu formaalisyntaksin vaatimia kategorioita, kuten esim. lauseenjäseniä, universaaleiksi. On siis etsitty vertailukohtaisuutta ja arveltu sitä löytyvän perusteltavista kategorioista.

Aivan viime vuosina keskustelu on laajentunut myös muille kieliopin osa-alueille; tästä on yhtenä esimerkkinä Hintonin, Nichol-in ja Ohalan toimittama konferenssipohjainen artikkeliteos (1994), joka pyrkii antamaan esimerkkejä ns. äännesymboliikan universaalitendensseistä. Kirja on ryhmitelty kielikunnittain (luvut I–II amerikkalaiskielet, luvut III–IV Aasia, Australia ja Afrikka, luvut V–VI Eurooppa), mutta ilmiön areaalis-typologinen kuva jää lukijan hahmotettavaksi; viimeinen luku tarkastelee äännesymboliikan biologista perustaa. Kirjoittajista suurin osa on lingvistejä, mutta mukana on myös antropologeja ja biologeja. Valitettavasti kirjassa ei käsitellä edustavasti niitä kieliä (esim. monet aasialais-, afrikkalais- ja australialaiskielet), joissa tiedetään äännesymboliikan osuus erityisen suureksi, vaan artikkeleja löytyy

yksittäiskielistä eniten englannista, jossa äännesymboliikka ei ole laajinta.

Teoksen toimittajat esittelevät johdantoluvussa äännesymbolisen typologian ja yleistyksen äännesymbolisista muotokeinoista. Kirjan erilliskieliin keskittyvät artikkelit kuvastavat toisaalta tämän typologian, toisaalta näiden muotokeinojen eri alueita. Äännesymboliikan eri tyypit ovat toimittajien mukaan ruumisperustainen (*corporeal*), imitatiivinen, synesteettinen ja konventionaalinen äännesymboliikka; erityisesti imitatiivisen ja synesteettisen äännesymboliikan alueet tuntuvat limittyvän.

Ruumisperustainen symboliikka tarkoittaa tiettyjen äänien tai intonaatiomallien käyttöä ilmaisemaan puhujan fysiologista tai psyykkistä tilaa. Joukkoon kuuluu tahattomia ääniä kuten yskä ja hikka mutta myös ekspressiivisen intonaation ja äänen laadun käyttö sekä interjektiot, ts. marginaalita-pauksia, jotka eivät yleensä näy esimerkiksi kirjoitetussa tekstissä (sarjakuvia lukuun ottamatta). Tyyppiin voidaan lukea myös vokatiiviset äänet. Ryhmään kuuluvat ilmaisut ovat epäkonventionaalisia ja rakenteeltaan hyvin yksinkertaisia.

Imitatiivinen äännesymboliikka liittyy onomatopoeettisiin sanoihin ja fraaseihin, jotka edustavat luonnon ja muun ympäristön ääniä. Tämä sanastoryhmä konventionaalistuu enemmän kuin edellinen ja usein sillä on rakenteelliset erikoismallinsa. Hyvänä esimerkkinä voi mainita vartalovaihtelun ja reduplikaation roolin suomen sananjohdossa; ne esiintyvät lähes yksinomaan onomatopoeettis-deskriptiivisessä sanastossa (vrt. *hihittää ~ hohottaa ~ hahattaa*). Tähän ryhmään luetaan kirjassa myös ns. liikeimitatiivit, jotka koodaavat sekä ääntä että liikettä; liikeimitatiiveja käsitellään kirjan artikkeleista useissa.

Imitatiivista sanastoa on kaikissa kielissä, mutta japanissa, koreassa ja myös afrikkalaiskielissä (lukuun ottamatta khoisan-

kieliä) tällaisen sanaston koko on poikkeuksellinen. Japanissa on runsaasti sekä ääniä että asenteita imitoivia reduplikaatiomuotoja, joissa palatalisaatiolla on erityisfunktionsa: se koodaa lapsekkuutta, epäluotettavuutta, hajaannusta, melua, halpuutta jne. (Hamano, s. 148–157). Afrikkalaiskielten ns. ideofoneista esittää hyvän yleiskatsauksen Childs (s. 178–204). Ideofonien sanaluokkastatus vaihtelee, mutta yksi yleinen ideofonin muoto on tyyppiä yleismerkityksinen verbi + adverbi-imitatiivi (esim. `go bow-bow`); vastaavia ideofoneja käytetään myös viittomakielissä.

Imitatiivisen sanaston asemasta kiistellään, ja usein se luetaan vain tuttavallisen puhekielen ominaisuudeksi.

Synesteettisellä äännesymboliikalla tarkoitetaan ei-akustisten ilmiöiden akustista symbolisaatiota, joka ilmenee, kun esimerkiksi tietyt äänteet valitaan edustamaan objektien ominaisuuksia (koko, muoto jne.). Tähän äännesymboliikan muotoon viitataan usein leikillisesti (»i koodaa pienenutta, vrt. suomen *iso*») mutta ilmeisesti laaja-alaisimmat yleistyksset löytyvät juuri tästä ryhmästä. Kirjan biologisessa luvussa (Ohala, s. 325–347) esitetään tällaisen äännesymboliikan selityksiä ns. frekvenssikoodin avulla.

Frekvenssikoodilla tarkoitetaan universaalia äänen ja merkityksen assosiaatiota, jonka tausta lienee geneettinen; tätä perustellaan miesten ja naisten ääntöelinten ja äänihuulten kokoeroilla ja erityisesti sillä, että erot syntyvät juuri puberteetissa. Frekvenssikoodi vallitsee myös eläimillä.

Kielellisesti frekvenssikoodi ilmenee sekä intonaatiossa että äännesymboliikassa. Matalaa tai laskevaa intonaatiota käytetään universaalisti väitelauseissa ja korkeaa tai nousevaa intonaatiota kysymyslauseissa; poikkeuksena mainittakoon kuitenkin swahili. Matalan äänen käyttö signaloi laajuutta, samoin vokaalit, joiden F_2 on

matala (*a, o, u*), ja konsonanteista sellaiset, joiden akustinen frekvenssi on suhteessa matalampi (esim. soinnilliset obstruentit, labiaalit ja takaiset velaarit); korkean äänen käyttö signaloi pienuutta, samoin vokaalit, joiden F_2 on korkea (*i, ɪ, y, e*), ja konsonantit, joiden akustinen frekvenssi on suhteessa korkeampi (esim. soinnittomat obstruentit, ejektiivit, dentaalit, alveolaarit, palataalit ja etiset velaarit). Koon lisäksi frekvenssikoodi ilmaisee uhan puutetta ja alamaisuutta ja vastaavasti uhkaa ja hallintaa; eläimillä frekvenssikoodi ilmenee mm. karvojen pörhistelynä (koon kasvattaminen) tai hännän laskuna (koon vähentäminen).

Kirjassa on lukuisia perusteltuja esimerkkejä frekvenssikoodin toteutumisesta eri kielissä; lisäksi näyttää siltä, että etenkin intiaanikielissä frekvenssikoodi toteutuu sanojen rakenteessa hyvin systemaattisella tavalla. Esimerkiksi Pohjois-Amerikan intiaanikielille on tyypillinen ns. augmentatiivis-deminutiivinen äännesymboliikka, joka merkitsee objektin kokoa tai statusta, sukupuolta, ikää tai muita puhujan, vastaanottajan tai referentin ominaisuuksia; ilmiö puuttuu vain arktisista ja kaakkoisista kielistä. Mainittakoon yksi esimerkki: Aokin (s. 16–17) mukaan *nez percessä* ei-deminutiivisen sanan äänneet muuttuvat sanan deminutiivimuodossa esimerkiksi seuraavaan tapaan: *pé'su'yece* 'he rocks (a child)' ~ *pé'cu'yece* 'he rocks (a small child)'.

Synesteettinen äännesymboliikka on myös sikäli mielenkiintoista, että muodon ja merkityksen välinen suhde ei ole enää läpinäkyvä. Tutuin synesteettisen äännesymboliikan muoto on tietysti lapsille puhuttu pehmeä lapsenkieli.

Konventionaalinen äännesymboliikka on edellisistä poiketen jo hyvin kielikohtaista. Sillä tarkoitetaan tiettyjen foneemien ja klustereitten (*phonestemes / submorphemic partial*) analogista assosiaatiota tiettyyn

merkitykseen; tunnetuin esimerkki on ehkä englannin *gl*-sanat (näihin viitataan alun Jackendoff-sitaatissakin), mutta myös suomen *CVCise*-verbeissä (*kihistä, kohista, kuhista, kahista, kähistä, köhistä*) on tämän-tapaista äännesymboliikkaa, vaikka myös tietty sanahahmo vaikuttaa. Kirjassa painotetaan kantaa, jonka mukaan ei oikeastaan pidä sivuuttaa tai erillistää ilmiötä fonestee-mi-termillä, vaan kyse on (kielen toissijaisesta) derivaatiomorfologiasta.

Eräänlaisena yläkategoriana esitellään metalingvistinen äännesymboliikka; sen yksi ilmenemismuoto on sanaluokakohtaiset rajoitukset, joilla leikataan foneemien esiintymistä tietyn sanaluokan sanoissa.

Äännesymboliikan kielellinen ilmene-mismuoto on usein hyvin kielikohtainen, mutta joitain yleistyksiä voidaan esittää. Niinpä reduplikaatio, poikkeukselliset segmentit ja tiettyjen segmenttityyppien assosioiminen tiettyihin semanttisiin alueisiin ovat maailman kielissä eräänlaisia äännesymboliikkastrategioita. Kirjan artikkeleissa korostuu kerta toisensa jälkeen, että äännesymboliset muodot on kielissä koodattu erillissysteemeillä, joilla on omat fonologiset, morfologiset ja syntaktiset piirteensä.

Kirjan artikkelit ovat tasokkaita (mikä ei ole konferenssiteoksissa itsestäänselvyys) vaikka laajuudeltaan vaihtelevia. Mainittakoon vielä joitain artikkeleissa esiin tulevia havaintoja. Austerlitz (s. 249–260) osoittaa suomen ja giljakin avulla, että kielihistorian kannalta katsoen kielen nuorimmat äänneet ovat vahvimmin äännesymboliikan käytössä; äännesymboliikka ei siis ole pelkästään frekvenssikoodia. Suomesa erityisesti lyhyt *ö* on yleinen äännesymbolisissa juurissa (*hölynpöly, hökkeli, mökä, höperö* jne.). Austerlitz tarkentaa hypoteesiaan fonestemisten verbien äännerakenteen avulla: uusimpia (*h, ö*) tai harvinaisimpia äännerakenteen (*r-*) edustajia käytetään eniten äännesymbolistisesti.

▷

Sereno (s. 263–275) osoittaa, että englannissa on selvä suhde sanaluokan ja painollisen tavun foneemin välillä. Substantiiveissa on todennäköisemmin painollisessa tavussa takavokaali ja verbeissä taas etuvokaali; tämä ei koske harvinaisimpia substantiiveja ja verbejä. Sereno todistaa, että ero on myös prosessoinnin kannalta merkittävä mm. siten, että takavokaaliset substantiivit luokitellaan nopeammin kuin vastaavat etuvokaaliset. Tulokset tekee mielenkiintoiseksi se, että sekä kyseiset sanaluokka- että fonologiset erot ovat kielissä hyvin salienteja — ja siis leksikkoon koodattuja; tällainen äännesymboliikka olisi myös kognitivisteille antoisa alue.

Kirjassa tulee esille myös aikaisempi äännesymbolismi-keskustelu ja ilmiön testaushämmäköisyydet; mainittakoon erityi-

sesti Rhodesin (s. 276–292) artikkeli, jossa osoitetaan, että merkityksen koodaaminen englannin submorfeemisiin entiteetteihin on foneettisesti hyvin perustelua.■

ANNELI PAJUNEN

*Yleinen kielitiede, Henrikinkatu 4,
20014 Turun yliopisto*

LÄHTEET

HAIMAN, JOHN (toim.) 1985: Iconicity in syntax. John Benjamins, Amsterdam.

ITKONEN, ESA 1994: Iconicity, analogy, and universal grammar. – *Journal of Pragmatics* 25 s. 471–501.

JACKENDOFF, RAY 1996: Conceptual semantics and cognitive linguistics. – *Cognitive linguistics* 7 s. 93–129.